

**INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA
OD CRVENE AKADEMIJE
DO INSTITUCIJE OD NACIONALNOG ZNAČAJA**

IZDAVAČ

Institut društvenih nauka
Beograd 2022

RECENZENTI

dr Zorica Mršević
dr Predrag Jovanović

ZA IZDAVAČA

dr Goran Bašić

UREDNIK

dr Goran Bašić

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA OD CRVENE AKADEMIJE DO INSTITUCIJE OD NACIONALNOG ZNAČAJA

UREDNIK

dr Goran Bašić

SADRŽAJ

7	Reč urednika	96	Čedomir ČUPIĆ Institut društvenih nauka – uzorna filozofska i naučna institucija: Jedno spoljašnje gledište
8	Goran BAŠIĆ Institut društvenih nauka: o mitovima, ideologiji i pre svega o nauci	108	Dragomir PANTIĆ, Zoran PAVLOVIĆ, Bojan TODOSIJEVIĆ Kratka istorija Centra za politikološka istraživanja i javno mnjenje: prvih šezdeset godina
22	Dragoljub MIĆUNOVIĆ Faktografski prilog istoriji IDN	32	Božidar JAKŠIĆ Institut društvenih nauka – od „crvene akademije“ do institucije od nacionalnog značaja
44	Marinko LOLIĆ Institut društvenih nauka – stvaranje novog identiteta intelektualne elite	124	Mirjana RAŠEVIĆ Razvoj Centra za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka
58	Momčilo PAVLOVIĆ Institut društvenih nauka – jugoslovenska akademija društvenih nauka	134	Hajrija MUJOVIĆ Značaj i doprinos naučnom istraživanju medicinskog prava u Srbiji
80	Vladimir VULETIĆ Knjiga u vihoru politike	144	PRILOG Spisak zaposlenih od 1957. do 2022. <i>Privedila Svetlana Inđić Marjanović</i>

Reč urednika

Šezdeset pet godina rada Instituta društvenih nauka obeležene su burnim političkim i društvenim promenama. U tom istorijski kratkom periodu došlo je do promene socijalne paradigme. Marksističku doktrinu istisnuo je (neo)liberalni koncept razvoja. U periodu od šest i po decenija Institut je prešao put od „crvene akademije“ do institucije od nacionalnog značaja. Sredinom dvadesetog veka Institutu je bila namenjena uloga da stvori naučnu elitu primerenu idejama koje su činile zavodljivu, ali pokazalo se, nespojivu eklektiku vrednosti marksističke i liberlane ideologije. Nedavno, Institut je vrednovan kao centar nacionalne izvrsnosti u društvenim naukama i istovremeno se upustio u proces transformacije koja bi trebalo da ga osposobi za razvoj naučne politike u liberalnom vrednosnom okruženju.

Ko poznaje prirodu nauke, shvata da se ona ne može krotiti i ideologizovati sve dok postoje misleći naučnici. Đuro Šušnjić, jedan od saradnika Instituta koji našu nauku obasjava svetlošću naučne čestitosti i istinitosti, napisao je da su u istoriji periodi slobodne kritičke misli bila kratka nadahnuća između epoha institucionalizovanih i ideologizovanih kultura. Istorija Instituta društvenih nauka potvrđuje ovu tezu, a naučnici, koji su uspravno hodali kroz složen splet ideologija, politika, represije i intelektualne ravnodušnosti, doprineli su da naše društvene nauke odolevaju izazovima.

Ideja ovog Zbornika radova, koji ima hrestomatski značaj, jeste da sabere i podseti na neke trenutke važne za istoriju Instituta društvenih nauka koja je u mnogim segmentima potka istorije društvenih nauka u Srbiji. Nažalost, pomenuti su samo neki događaji i periodi rada u Institutu. Kroz sećanje i utiske saradnika i prijatelja Instituta ukazano je na prilike u kojima je Institut nastao, razvijao se i na kraju postigao određene rezultate. Pojedini periodi rada i pojedini događaji nedostaju. Neki zbog toga što su već obrađeni, kao na primer sudbina monografije „Političko društvo i politička mitologija“ Andrije Krešića, o čemu je Institut objavio poseban zbornik. Drugi aspekti rada nisu opisani jer o njima ne postoji ni uredna institutska arhiva, niti je do takvih podataka lako doći u drugim izvorima. Najzad, za neke aspekte nismo našli pisce tako da je prikaz bogate istorije pojedinih institutskih centara izostala. No, ideja je da na osnovu ovih radova pokrenemo za našu nauku i društvo kapitalan projekat posvećen istoriji društvenih nauka u Srbiji.

Kao urednik nisam imao težak zadatak jer su svi radovi prihvaćeni u izvornom obliku. Nije bilo uobičajenih uredničkih redakcija, saveta i intervencija. Svako je bio autonoman da saopšti svoje viđenje Instituta. Neka viđenja su različita i proizilaze iz već vođenih debata, ubeđenja, stavova i sve to uz mnogo već nepomenutog čini deo institutske istorije.

Najzad, naslov Zbornika preuzeo sam od Božidara Jakšića, jednog od onih koji je kroz nauku i život koračao uspravno, koji je, čini se, spajajući dve sintagme, jednu osmišljenu nakon osnivanja Instituta i drugu koja je nastala u godini, kada obeležava šezdeset pet godina rada, najbolje osetio duh i ideju vremena.

MARINKO LOLIĆ

Centar za filozofiju, Institut društvenih nauka

Institut društvenih nauka – stvaranje novog identiteta intelektualne elite

---

„...Ima mnogo intelektualaca koji preispituju svet, ali je vrlo malo onih koji preispituju intelektualni svet.“

Pjer Burdije

Institut društvenih nauka predstavlja naučnu instituciju koja u svom istorijskom razvoju, dugom više od šest decenija svedoči, ne samo o problemima razvitka društvenih i humanističkih nauka u Jugoslaviji i Srbiji, već spada u red naučnih institucija koje su u drugoj polovini 20. veka dale značajan doprinos, u razvijanju metodologije naučnih istraživanja u filozofiji i društvenim naukama, oblikovanju novog identiteta i sasvim specifičnih ideja intelektualca i njihove funkcije u javnom životu jugoslovenskog i srpskog društva posle Drugog svetskog rata. U temeljima IDN-a nalaze se istorijski začeci novih deideologizovanih društvenih, pravnih, istorijskih, politikoloških, filozofskih, socioloških, ekonomskih, demografskih disciplina i novih oblika savremenog institucionalnog, naučnog istraživanja javnosti i javnog mnjenja. Već na osnovu ovih nekoliko šturih podataka, može se zaključiti, da osnivanje Instituta društvenih nauka u Beogradu predstavlja projekat naučne institucije od prvorazrednog naučnog i strateškog značaja, ne samo zbog svog kapaciteta i broja naučnih disciplina koje je trebalo da obuhvati, već i važnog zadatka da stvori naučni kadar u ključnim oblastima društvenih i humanističkih nauka, koje bi trebalo da podrže razvoj novog oblika socijalističkog društva utemeljenog na postulatima marksističke filozofske misli.

Početak rada IDN-a odvijao se u veoma složenom istorijskom, ideološkom i političkom kontekstu. Upravo brojne istorijske mene bitno su uticale na njegov višedecenijski razvoj, koji nije tekao pravolinijski već u diskontinuitetu. U razvitku ove naučne ustanove mogu se jasno uočiti različiti ideološki i teorijski uticaji, koji su pogađali ne samo jugoslovensko i srpsko društvo, već i glavne tokove evropske teorijske misli o društvu i različitim političkim ideologijama. U dugom razvoju IDN-a mogu se prepoznati leva i desna ideološka skretanja, zaokreti, uklapanja, zastoji, ali i nastojanja da se bude ukorak sa novim teorijskim tendencijama, trendovima ili intelektualnim modama, koje prate intelektualni život savremenih naučnih institucija.

Rad Instituta obeležili su istorijski događaji i ličnosti iz javnog i političkog života, mnogi istaknuti intelektualci, koji su značajan deo svoje naučne karijere proveli u ovom Institutu, i uticali na kulturni i politički život jugoslovenskog i srpskog društva u drugoj polovini XX i početak XXI veka. Prelomni istorijski događaji i političke i kulturne promene u jugoslovenskom društvu, kao i nove generacije istraživača, menjale su naučni identitet i naučne prioritete ove institucije i davali svoj doprinos razvoju njenih naučnih potencijala i presudno odredile naučne domete i naučni karakter njenih istraživanja.

Da bismo bolje razumeli složenost istorijskog trenutka u kojem je nastao Institut društvenih nauka, naučnu viziju i društvenu svrhu ove važne institucije, potrebno je učiniti jedan ekskurs u kojem bi trebalo ukazati na samo na nedovoljno poznate i retko dostupne činjenice, već i one podatke koji su poznati a kojima se u dosadašnjim istraživanjima nije posvećivala dovoljna pažnja, kada je reč o samom činu osnivanja Instituta. U našoj aktuelnoj historiografiji koja se bavi istorijom razvoja naučnih institucija, činjenice koje se odnose na početak rada Instituta nisu nikada dovoljno temeljno i sistematski istraživane. Pokušaćemo da neke od tih činjenica osvetlimo iz perspektive osnovnog problema našeg rada, dakle, problema formiranja Instituta društvenih nauka i koncipiranja novog identiteta i modela kritičkog angažovanog intelektualca kao potrebe nastajućeg jugoslovenskog so-

cijalističkog društva.

U svojim veoma uticajnim historiografskim radovima, istoričarka Latinka Perović, smatra da je do ključne podela srpske inteligencije došlo 1941. godine. Ova podela, po njenom mišljenju, održala se i posle Drugog svetskog rata, sve do 1948. godine i objave Rezolucije Informbiroa, kada je došlo do nove podele među srpskim intelektualcima, uslovno rečeno, na tri glavne grupe (Perović, 2014: 36).

Prema autorkinom mišljenju, prva grupa, srpskih intelektualaca bila je okupljena oko lista Ujedinjene antifašističke omladine Srbije *Mladi borac* (glavni urednik, Dobrica Ćosić, članovi redakcije, Najdan Pašić, Dragoslav Zira Adamović, Zoran Jovanović, Radoslav Era Ratković,¹ Miroslav Čangalović i dr. (Perović, 2014: 36).

Druga grupa intelektualaca, koja je nastala, gotovo u isto vreme, 1945. godine, svoje mesto okupljanja imala je u Sminojoj ulici br. 9a,² po kojoj su njeni pripadnici, mnogo kasnije, prozvani „siminovci“, a njeni članovi su bili: Dejan Medaković, Voja J. Đurić, Voja Korać, Živorad Stojković, Mihailo Đurić, D. Šinžar, Borislav Mihajlović Mihiz, Mića Popović, Petar Omčikus i dr. (Perović, 2014: 37).

Trećom grupom, eminentnih srpskih intelektualaca, autorka smatra članove beogradske „praxis grupe“, univerzitetske profesore: Mihaila Markovića, Ljubomira Tadića, Svetozara Stojanovića, Zagorku Golubović, Miladina Životića, Dragoljuba Mićunovića (Perović, 2014: 37).

Dve godine kasnije, Latinka Perović u knjizi *Dominantna i neželjena elita* (2016), ponovila je svoju podelu srpske intelektualne elite posle Drugog svetskog rata na tri grupe (Perović, 2016: 37–41), s tim što je tu podelu dala sa nešto više nijansi nego u svom prethodnom radu. Podela srpskih intelektualaca sada je znatno diferenciranija i sadrži više detalja, koji govore o važnim karakteristikama, intelektualnim odnosima, političkim vezama i uticajima između ovih intelektualnih grupa. Treba istaći da u autorkinim karakterizacijama srpskih intelektualaca i pored nekih preciziranja, ima mnogo (negativnih) stereotipa i nerazumevanja, naročito kad je reč o važnim aspektima intelektualnog formiranja ili kada je reč o karakteru javnog i političkog angažmana beogradskih i zagrebačkih praksisovaca.³ Ne radi se samo o greškama i uvreženim predrasudama koje se tiču nedovoljnog poznavanja i, naročito, načina tumačenja važnih filozofskih činjenica i nedopustivom korišćenju neproverenih podataka, već i spornim tumačenjima i razumevanju različitih ideja intelektualca, koje su posle drugog svetskog rata bile prisutne ili dominantne na jugoslovenskoj javnoj sceni.

Međutim, ono što još više čudi u aktuelnim istraživanjima srpske intelektualne elite, ne samo, kada je reč o radovima Latinke Perović,⁴ već i drugih naših uglednih istraživača, jeste frapantna činjenica da se u većini tih istraživanja ne pominje Institut društvenih nauka, koji je, nastao neposredno posle Drugog svetskog rata, i prešao sve etape institucionalnog razvoja, od jugoslovenske (partijske) intelektualne laboratorije, do stvaranja figure jugoslovenskog kritičkog angažovanog intelektualca i poslednjeg „disidentskog utočišta“ istaknutih srpskih i jugoslovenskih filozofa i sociologa.

Prema dosadašnjim istraživanjima, moglo bi se reći da je Institut društvenih nauka u Beogradu, s obzirom na svoje mene, osnovan više puta, a neki istraživači tvrde da se radi o dva različita Instituta – onog koji je osnovan 1948. i onoga za čije se osnivanje uzima 1957. godina. Ipak, da bismo mogli razumeti razloge ovih neslaganja o osnivanju, koncepciji i razvoju Instituta neophodno je izneti relevantne podatke o istoriji i vremenu njegovog nastanka, kako bismo na temelju proverenih činjenica mogli razumeti o kakvim je neslaga-

¹ „A neposredno pre tog kongresa Era Ratković je završio svoje specifične postdiplomske studije u okviru Instituta društvenih nauka. U tom Institutu (Institutu društvenih nauka) i na tim i takvim studijama našli su se tada Miladin Korać, Zoran Pjanić i drugi ‘sa kadrovskih lista’, Rakočević, 2014: 17.

² Mihajlović, 2019: 115–119.

³ Perović, 2016: 40–41, Up. Mikulić, 2014: 142.

⁴ Zanimljivo je da autorka, iako u svojim istraživanjima srpskih intelektualaca, posebnu pažnju posvećuje njihovom obrazovanju, zaboravlja da kod nekih uglednih intelektualaca pomene da su studirali ili se usavršavali u Institutu društvenih nauka, premda oni taj podatak često ističu u svojim biografijama, Perović; 2014: 31–41.

njima reč.

U postojećim *Godišnjacima* Instituta, navodi se da je IDN „osnovalo Savezno izvršno veće (SIV) 1957. godine“.⁵ Međutim, u poznatoj *Enciklopediji srpske historiografije*, kao datum osnivanja Institut navedena je 1958. godina⁶ (Ćirković, Mihaljčić, 1997: 146). Istoričar Predrag Marković, u svojoj knjizi *Beograd između Istoka i Zapada 1948–1965*, s pravom posebno poglavlje posvećuje ulozi i mestu filozofije i filozofa, ali čudi da u tom kontekstu, potpuno previđa naučnu i ideološku ulogu Instituta društvenih nauka u Beogradu. Borisa Zihlerla, prvog direktora i glavnog predavača na ovom Institutu, autor pominje samo u kontekstu jugoslovenske polemike o egzistencijalizmu⁷ do koje je među jugoslovenskim filozofima i intelektualcima došlo znatno kasnije.

Za razliku od istoričara, koji se bave savremenom jugoslovenskom i srpskom kulturnom istorijom, najpoznatiji istraživač istorije srpske filozofije Slobodan Žunjić⁸ i srpskih filozofskih institucija Zdravko Kućinar,⁹ početak rada, kako oni kažu „partijskog“ Instituta društvenih nauka, vide mnogo ranije, u vreme sukoba sa Informbiroom. Na posredan način sa Žunjićem i Kućinarom se slaže i naš istaknuti filozof Mihailo Marković,¹⁰ koji pišući o intelektualnom životu 50-ih godina prošlog veka u Beogradu, u vreme svojih studija na Filozofskom fakultetu pominje, kao jedno od jugoslovenskih žarišta ideoloških i intelektualnih sukoba između pretendenata na pravovernost „dijamatu“ i Zihlerov Institut društvenih nauka.¹¹

U govoru, koji je održao prilikom otvaranja Instituta društvenih nauka, Boris Zihlerl je istakao da osnivanje Instituta predstavlja „značajan korak na putu ka ostvarenju zadataka koje je V kongres KPJ na idejno-političkom području postavio pred sve graditelje socijalizma u našoj zemlji“ (Zihlerl, 1949: 3). Rodoljub Čolaković je u svom izlaganju ukazao na potrebu osnivanja Instituta društvenih nauka, a Boris Zihlerl je izložio program, objasnio način rada i naglasio da je glavni zadatak Instituta stvaranje „kadrova koji će biti sposobni da na našim školama predaju marksističko-lenjinističku teoriju, da rukovode teoretskim radom u našim društvenim organizacijama i da učvrste kadar naše napredne marksističko-lenjinističke teorije“ (Zihlerl, 1949: 3). U pomenutom govoru, Zihlerl je istakao, da je marksističko-lenjinistička teorija „najpouzdaniji kompas, kako u nauci tako i politici“, kada se „stvaralački primenjuje“ (Zihlerl, 1949: 3). Autor je u svom izlaganju napomenuo da će osnovu rada Instituta činiti „izučavanje pogleda na svet marksističko-lenjinističke partije“, i uporedo s tim i „komunističke partije Jugoslavije, koja rukovodi procesom socijalističke izgradnje u našoj zemlji“ (Zihlerl, 1949: 3). Prema Zihlerlovom mišljenju, sadržaj marksističko-lenjinistič-

⁵ U napomeni o osnivanju, ističe se da je Institut „Samostalna društvena naučna ustanova. Delatnost mu je na području cele Jugoslavije. (Uredba o Institutu društvenih nauka objavljena je u *Službenom listu FNRJ*, br. 39/57. Nalazi se u početku organizovanja i razvijanja svoga rada u oblasti društvenih nauka.“ (Institut društvenih nauka, štampa, Servis Saveza udruženja pravnika Jugoslavije, str. 3. Up. Institut društvenih nauka, str. 1, Up. *Godišnjak*, 1966:7.

⁶ Godina 1958. pominje se kao godina osnivanja Instituta društvenih nauka u članku koji je, povodom obeležavanja četiri decenije postojanja ovog Instituta, objavljen u listu *Politika*, Radivojša, 1988: 8.

⁷ Marković, 1996: 362.

⁸ „Zihlerlov (Boris Zihlerl) Institut društvenih nauka je bio partijska ustanova poput partijske akademije iz koje su na univerzitet otposlali ljudi poput Vuka Pavićevića ili Dragutina Lekovića“, Žunjić, 2014: 324.

⁹ „Na širem jugoslovenskom prostoru uticaj je imao i Boris Zihlerl, direktor partijskog Instituta društvenih nauka u Beogradu... Međutim, kada je 1949. i tokom 1951. i 1952. godine, u Beogradu objavio svoja predavanja o dijalektičkom i istorijskom materijalizmu, nametnuo se kao oficijelni tumač marksizma i kao domaća zamenja za već pomenute i potisnute sovjetske autore“, Kućinar, 2011: 53.

¹⁰ „Od praktičnih pitanja bilo je najvažnije: koje su se strane knjige pojavile u antikvarnicama i u kulturnim centrima (engleskom, američkom, nemačkom, francuskom) šta se dešava u Zihlerlovom beogradskom Institutu društvenih nauka...“, Marković, 2008: 303.

¹¹ Najpoznatiji istraživač staljinističkog perioda u jugoslovenskoj filozofiji, hrvatski filozof, Veselin Glubović u svojoj knjizi *S Marxom protiv Staljina. Jugoslovenska filozofska kritika staljinizma 1950–1960*. imajući u vidu knjigu Borisa Zihlerla, koja u stvari predstavlja stenografske beleške predavanja na Institutu društvenih nauka u Beogradu 1949/50. godine, ističe, da je u tom periodu „dijalektički i istorijski materijalizam Borisa Zihlerla prošao ... bez ijedne pisane marksističke kritike, premda se radilo o najdogmatskijoj jugoslovenskoj filozofsko-teorijskoj knjizi“, Golubović, 1987: 188.

kih tema koje se izučavaju na Institutu podudara se sa programom koji studenti proučavaju na jugoslovenskim univerzitetima, a razlika ovih nastavnih programa samo je u obimu i načinu obrade.

Drugi predmet, koji je proučavan na Institutu bila je politička ekonomija (2. godine) (Ziherl, 1949: 4) koja je obuhvatala ekonomske probleme istorijskih epoha i ekonomskih disciplina: kapitalizam, političku ekonomiju prelaznog perioda i političku ekonomiju socijalizma.

Treći predmet, koji su polaznici slušali na IDN-u bila je istorija Sovjetske komunističke partije boljševika. Smatralo se da su rezultati borbe koja je pod rukovodstvom KP vođena u Sovjetskom Savezu, „prva svetskoistorijska potvrda naučne tačnosti marksističko-lenjinističke teorije“ (Ziherl, 1949: 4). Prema ovom tumaču marksizma, lenjinizma i staljinizma „proces i rezultati izgradnje socijalizma u Sovjetskom Savezu, uopšteni u delima Lenjina i Staljina, znače dalje razvijanje te teorije, i predstavljaju celovito marksističko-lenjinističko učenje o zakonitostima socijalističke izgradnje“ (Ziherl, 1949: 4).

U programu Instituta bilo je predviđeno da se Istorija SKP(b) razrađuje u toku tri semestra. Ziherl je isticao, da je „sistematsko razvijanje rada na marksističko-lenjinističkom izučavanju problematike naše zemlje ... jedan od glavnih zadataka koje V kongres KPJ postavlja pred našu nauku i publicistiku“ (Ziherl, 1949: 4).

Prema Ziherlovoj oceni, istorija KPJ, naročito njena istorija za poslednjih deset godina, predstavlja „primer stvaralačkog primenjivanja marksizma-lenjinizma na konkretne uslove naše zemlje“ (Ziherl, 1949: 5). Ovaj partijski autoritet za marksističko-lenjinističku filozofiju, u atmosferi velike političke napetosti do koje je 1948. godine došlo između Sovjetskog i Jugoslovenskog partijskog rukovodstva, pokazivao je veliku dozu opreznosti u svom tumačenju ideja klasika marksizma. Trudio se da svojim tumačenjima ne iritira ni domaće ni sovjetske partijske vlastodršce. Isticao je, da se doprinos jugoslovenskih komunističara u razvijanju marksizma i lenjinizma ne sastoji u „postavljanju nekih novih teorija o otkrivanju novih istina, nego se radi o tome da je rukovodstvo naše Partije umelo da pravilno primenjuje marksizam-lenjinizam na konkretnu jugoslovensku stvarnost“ (Ziherl, 1949: 5). Po svemu sudeći, iza Ziherlove ocene krio se stav najvišeg partijskog rukovodstva koje je, u sukobu sa sovjetskim političkim vrhom, tvrdilo da u svom radu ne vrši reviziju ideja marksizma i lenjinizma, već ih samo dosledno primenjuje.

Prema programu Instituta, istorija KPJ izučavana je od drugog semestra (Ziherl, 1949: 5) a istorija naroda Jugoslavije (ist. književne umetnosti itd., u drugoj godini). Govoreći o akademskom nivou, formama i metodama rada, Ziherl ističe da Institut „nema karakter škole ili fakulteta. Njegova je svrha da kandidatima za predavače marksizma-lenjinizma i drugim radnicima na teoretskom frontu omogući nesmetano i sistematsko, planom utvrđeno izučavanje napredne društvene nauke“ (Ziherl, 1949: 5). U svom govoru u maniru fingirane teorijske nepretencioznosti Ziherl naglašava, da bi „bilo pogrešno očekivati da ćete u licu predavača u ovom Institutu naići na korifeje, čija je reč poslednja reč marksističko-lenjinističke nauke“ (Ziherl, 1949: 5). Predavanja na Institutu, prema njegovom mišljenju, imala su „karakter uputstva za samostalni studij“ (Ziherl, 1949: 5). Stoga je „težište rada bilo na individualnom i seminarском radu, na samostalnom izučavanju klasika marksizma – lenjinizma, na stvaralačkoj primeni njihovog učenja pri rešavanju postavljenih seminarskih zadataka“ (Ziherl, 1949: 5–6).

Osnivanje IDN-a Ziherl je video kao „izraz puke potrebe u kvalifikovanim kadrovima predavača i lektora marksizma-lenjinizma. Kao što je to slučaj na svim drugim područjima naše socijalističke izgradnje, mi pristupamo osnivanju ovog našeg Instituta našim sopstvenim raspoloživim sredstvima“ (Ziherl, 1949). U Ziherlovim rečima u kojima se naglašava da se Institut osniva „našim sopstvenim raspoloživim snagama“ nalazi se ključna partijska parola toga vremena, koja je lansirana odmah posle raskida sa Sovjetskim Savezom i povlačenjem svih naših studenata sa fakulteta i sa Istoka i sa Zapada¹². U toj paroli krila se i klica onoga što će deceniju kasnije doći u obliku jugoslovenskog vlastitog puta u politici,

¹² „...posle Petog kongresa proširena je odlukom da se jugoslovenski građani uopšte više ne šalju na studije u inostranstvo“, Perišić, 2014: 291.

nauci i kulturi, a što je Partija lansirala pod parolom „oslonac na sopstvene snage“ (Perišić, 2014: 292).

Važno je istaći, da je od svog osnivanja Zihelov Institut društvenih nauka bio poznat po tome što je okupljao najperspektivnije jugoslovenske Partijske kadrove o čemu nam u svom intervjuu važno svedočanstvo daje Najdan Pašić,¹³ jedan od poznatih slušalaca na ovom Institutu i budući direktor Instituta društvenih nauka, prvi dekan Fakulteta političkih nauka u Beogradu.

Nesumnjivo, najdragocenije svedočanstvo, iz perspektive uloge naučnih institucija u formiranju nove figure intelektualca u našoj sredini posle Drugog svetskog rata, i o samoj istoriji Instituta društvenih nauka, predstavlja intervju akademika Ljubomira Tadića, koji je svoju intelektualnu karijeru, s prekidima, započeo i završio, iako u znatno izmenjenom IDN-u. U jednom od svojih najznačajnijih filozofskih intervjuua, koji je dao redakciji časopisa *Theoria*, Tadić je, na pitanje prof. dr Zdravka Kučinar, pouzdanog tumača glavnih tokova jugoslovenske i srpske filozofije druge polovine XX veka, iz perspektive angažovanog kritičkog intelektualca izneo vlastito „mišljenje o ličnom intelektualnom i teorijskom formiranju i delovanju s obzirom na institucije kroz koje je prošao“ (Tadić, 1999: 45–47).

S obzirom na značaj ovog pitanja za našu temu o mestu i ulozi IDN-a u srpskoj i jugoslovenskoj intelektualnoj istoriji i njegovih saradnika, citiraćemo ekstenzivno pitanje, koje je glavni urednik redakcije časopisa *Theoria* Zdravko Kučinar postavio, i odgovor koji je na to pitanje akademik Tadić dao. Kučinar je u svom pitanju na koncizan način prikazao glavne institucionalne deonice na filozofskom i intelektualnom putu Ljubomira Tadića, istakavši da je autor *Tradicije i revolucije*, pišući o problemu inteligencije u socijalizmu uvek razlikovao „činovnike u oblasti kulture od kritičkog intelektualca“ (Kučinar, 1999: 45). Imajući u vidu tu važnu Tadićeovu distinkciju, Kučinar želi da čuje kako naš filozof „gleda na našu inteligenciju danas i na razvitak i sudbinu komunističke inteligencije u našoj sredini“ (Kučinar, 1999: 45).

Drugo važno pitanje koje je Kučinar postavio, tiče se Tadićevog viđenja uloge Instituta društvenih nauka u njegovoj naučnoj karijeri i intelektualnoj delatnosti. „U vezi sa ovim bilo bi zanimljivo čuti Vaše mišljenje o Vašem ličnom intelektualnom i teorijskom formiranju i delovanju i s obzirom na institucije koje ste prošli. U mnogo čemu Vi delite sudbinu svoje generacije, ali idete i putanjom koja je Vaš lični izbor nego li obeležje generacije. Mladost i revolucija pa onda školovanje: „partizanska“ gimnazija pa redovne univerzitetske studije, koje se, za jedan deo perspektivne i politički angažovane inteligencije (u društvenim naukama) završava nekom vrstom 'komunističke akademije' – tadašnjim Institutom društvenih nauka“ (Kučinar, 1999: 45). Važno je istaći da Kučinar u svom pitanju potencira da je u ideji te „komunističke akademije“, ležao jedan pojam intelektualca i određeni tip javnog (intelektualnog) angažmana i stoga od svog sagovornika insistira na kritičkoj refleksiji ovih pojmova. Kučinar podseća da je „većina polaznika tog Instituta dobila značajne funkcije u javnom životu zemlje“ (Kučinar, 1999: 45). Veoma važno za razumevanje istorije IDN-a i našeg intelektualnog života, jeste Kučinarova opaska koja se odnosi na „tajne veze“ između Tadićevog intelektualnog puta, i „ustanova koje se zovu isto: Institut društvenih nauka, čak i kada se te ustanove bitno menjaju. Posle ovog koga sam nazvao 'komunističkom akademijom' kao savezni 'kadar' došli ste u, sada obični, ali ipak 'savezni', Institut društvenih nauka za upravnika Odeljenja za političke i pravne nauke“ (Kučinar, 1999: 46). Ova deonica Tadićeve naučne delatnosti koja se odnosi na njegov dolazak iz Sarajeva za upravnika Odeljenja za pravne i političke nauke Instituta društvenih nauka u Beogradu za-

¹³ „Mislim da je vrlo značajan bio i uticaj koji sam primio kao slušalac Instituta za društvene nauke ... Direktor Instituta bio je Boris Zihel. Nastava na tom Institutu bile su, u stvari, prve organizovane poslediplomske studije. Inače, kadrovski odabir je bio vrlo strog. U stvari, polaznici su bili samo mladi istaknuti partijski intelektualci, odnosno, moglo bi se reći, perspektivni kadrovi, i to iz svih republika i pokrajina.“
„Na Institutu društvenih nauka predavači su bili istaknute ličnosti političkog i naučnog života... Istoriju, naše partije, predavao je Moša Pijade, a istoriju SKP(B) Veljko Vlahović, i tada je to bio važan predmet. Filozofiju je predavao Maks Baće, dok je predavanja iz oblasti ekonomije držao Boris Kidrič, i tako dalje. Sa Instituta je izašao veći broj ljudi koji su kasnije obavljali važne zadatke u našem javnom i političkom životu i našoj publicistici, kao i u društvenim naukama“, Pašić, 2018: 20; Up. Knežević, 1994: 60.

vršava se njegovim odlaskom na Filozofski fakultet gde biva izabran za profesora političke sociologije. Nakon jedne decenije provedene na Filozofskom fakultetu, Tadić će se, posle poznatih događaja '68, opet naći, „sada već u sasvim običnom Institutu društvenih nauka, ne kao 'kadar', već kao 'nekadar' (Tadić, 1999: 46). Logično je da se intelektualcu sa takvom institucionalnom intelektualnom odisejom postavi pitanje – kako on vidi svoju 'institutsku' biografiju (Kučinari, 1999: 46).

Tadić se slaže s Kučinariom da je „putanju svoje generacije ... sledio samo jednim delom, a onda je, ... nastupio moj 'lični izbor'“ (1999: 46). Iznoseći svoje viđenje IDN-a sa distance od četiri decenije, Tadić je ovu veoma složenu instituciju video kao „srećnu paradigmu“ na kojoj se mogu otkriti raznolike životne sudbine ljudi iz njegove „generacije koji su započeli svoju intelektualnu karijeru kao 'perspektivni i politički angažovani intelektualci'“ (Tadić, 1999: 46). Saglasan je sa svojim sagovornikom da su iz „komunističke akademije blesnule mnoge zanosne karijere u kojima je institutski intelektualac sav svoj angažman stavio u službu zvanične politike i ostvario u toj simbiozi najviši domet u političkoj karijeri“ (Tadić, 1999: 46). Tadić ne poriče da je i sam, kako on kaže, bio „podesan za 'strukturisanje' i 'institucionaliziranje', mogao napraviti, ako ne tako visoku, a onda svakako značajnu političku karijeru“ (Tadić, 1999: 46).

Kada je reč o shvatanju pojma intelektualca i intelektualne delatnosti, Tadić naglašava da glavnu „razliku između činovnika u oblasti kulture i kritičkog intelektualca vidi, pre svega, u različitom načinu njihovog delovanja i shvatanja delovanja. Po njegovom mišljenju, „delovanje činovnika u kulturi je formalno. Ono predstavlja puko ispunjavanje naloga koji dolazi odozgo, sa vrhova vlasti i hijerarhije. Činovnik u kulturi je izvršilac tuđe volje i tuđe namere“ (Tadić, 1999: 47). Tadić činovnike u kulturi vidi kao „produženu ruku ... gospodareće volje“, kojoj je „svaki oblik kritike postojećeg crn i ravan pukom razaranju. Zato je njihov *credo* najbolje izražen u konzervativnoj konstruktivnosti. Angažman činovnika u kulturi je angažman za napredovanje u karijeri koji on pred sobom i svetom opravdava kao 'službu revoluciji'“ (Tadić, 1999: 47).

Za razliku od činovnika u kulturi, Tadić smatra da se „kritički intelektualac (se) ne predaje toj 'nemisaonoj tromosti' i neodgovornosti birokratskog intelektualca. Kritički intelektualac polazi od primata budućnosti nad prošalošću i sadašnjošću, onoga što nije, a što može biti, nad onim što je bilo i jeste. On je taj koji, hegelovski rečeno, duboko oseća 'prisutnost odsutnosti', koji misli i dela 'na svoj strah i rizik', ispunjen osećanjem lične odgovornosti za svaki svoj socijalni čin. On se neda upregnuti u logiku aparata i formalne, birokratske delatnosti i spreman je stoga da sam snosi posledice svog načina delovanja koje je stvarno a nipošto formalno. (...) Kritički intelektualac je stoga svestan i iz te samosvesti raste njegovo samopouzdanje i odvažnost za delo. Pošto je nepodesan da postane opruga aparata, on je na svakom koraku denunciran od činovnika u kulturi i njihovih gospodara“ (Tadić, 1999: 47). Svoje određenje pojma kritičkog intelektualca u socijalizmu Tadić sažima u kritički iskaz da „komunizam na vlasti, priznaje kao komunističku inteligenciju samo činovnike u kulturi koji se, u najboljem slučaju bave problemima reparature aparata, a prema kritičkoj inteligenciji se odnose na istovetan način kao što se ministar unutrašnjih poslova pod Lujem XVI odnosio prema idejama Rusoa ili pruski kralj Fridrih prema Imanuelu Kantu“ (Tadić, 1999: 47).

Rezolucije Informbiroa, koja je do temelja uzdrimala, ne samo jugoslovensku državu, već je dovela u pitanje i njenu političku, naučnu i kulturnu orijentaciju, koja je posle 1945. godine bila usmerena prema prvoj zemlji socijalizma SSSR-u. Žestoki sukob sovjetskog i jugoslovenskog političkog rukovodstva nije samo bio veliki izazov za jugoslovensku političku, već i za njenu naučnu i kulturnu orijentaciju. Trebalo je, u ratom razorenoj zemlji i svetu podeljenom na dva oštro suprotstavljena bloka u hladnoratovskoj atmosferi, posle sukoba sa Informbiroom, odbraniti zemlju, i što pre napraviti zaokret i pronaći svoj put u izgradnji naučnih, kulturnih i političkih institucija i stvaranja intelektualnih elita.

Međutim, do promena nije došlo brzo, iako se zbog sukoba političkih vrhuški FNRJ i SSSR-a intenzivno tražio vlastiti put, ne samo u spoljnoj politici, već i u oblasti naučnog i kulturnog razvoja. Kritika dijamata, prvo od strane partijskog rukovodstva, a kasnije i od strane univerzitetskih nastavnika, iskazaće se i u teorijskim stavovima saradnika Instituta

društvenih nauka. Naravno, obračun sa vlastitom savešću nije tekao istim tempom u kulturi, nauci, politici. S obzirom da se radilo o instituciji koja je bila pod apsolutnom partijskom kontrolom, proces dezideologizacije i destaljinizacije jugoslovenske i srpske filozofije i društvene nauke tekao je sporo, duže od jedne decenije, i imao je više faza. Praktično, prva faza tog procesa imala je više momenata i trajala je od 1948. do 1957. godine.¹⁴ Koliko je postignut visok stepen dezideologizacije i destaljinizacije u oblasti društvenih i humanističkih nauka, pokazaće naredna decenija rada Instituta u kojoj će doći ne samo do njegove reorganizacije i značajnih kadrovskih promena u rukovođenju Institutom u njegovom istraživačkom radu, kao i u primeni različitih savremenih naučnih paradigmi i metodoloških pristupa u istraživanju problema formiranja i određenja uloge i mesta inteligencije i intelektualca u savremenom društvu.

Od 1957. do 1967. godine Institut društvenih nauka više puta je reorganizovan i značajno osnažen novim generacijama istraživača koji su studirali na beogradskom i drugim jugoslovenskim univerzitetima i stručno se usavršavali na stranim univerzitetskim i naučnim institucijama. Naučni uspon Instituta društvenih nauka započeo je početkom 60-ih godina prošlog veka. To je vreme kada u Jugoslaviji u oblasti društvenih i humanističkih nauka sociologija uspeva da se izbori za ravnopravan status naučne discipline na univerzitetu, koja je iz perspektive dijamatovskog *veltanšauga* smatrana „buržoaskom“ naukom, i koja je, u međuvremenu, konačno, ne samo uspela da učvrsti svoj položaj među akademskim naučnim disciplinama i počela da dobija sve širi uticaju u obrazovanju, kulturi i javnom životu. Zahvaljujući tome jugoslovenski filozofi i teoretičari društva značajno su proširili svoj krug uticaja i stvorili mogućnosti da stupe u otvorenu komunikaciju sa glavnim teorijskim strujama evropske i svetske filozofije i nauke o društvu.

U Institutu društvenih nauka novi polet u oblasti naučnih istraživanja u društvenim naukama i humanistici osetio se osnivanjem posebnih odeljenja za te oblasti. Među upravnicima tih odeljenja bili su perspektivni jugoslovenski partijski kadrovi Ljubomir Tadić (slušalac na Ziherlovom Institutu), Odeljenje politikoloških i pravnih nauka, i Andrija Krešić (jedan iz grupe jugoslovenskih studenata koji su svoje studije filozofije započeli u Lenjingradu i Moskvi), Odeljenje za filozofiju. Iako su Krešić i Tadić pozvani da po nalogu i očekivanjima Partije vode svoje naučne resore, oni, međutim, nisu sledili partijska očekivanja.¹⁵

Posle sukoba Jugoslavije sa Kominformom 1948. godine i povratka naših studenata iz Sovjetskog Saveza, Krešić je nastavio studije filozofije u Beogradu gde je diplomirao (1951) i odbranio doktorsku tezu (1953). Akademsku filozofsku karijeru započeo je u Sarajevu kao profesor Filozofskog fakulteta, i jedan od osnivača „grupe za filozofiju“ na tom fakultetu (Krešić, 2010: 67). Godine 1961. pozvan¹⁶ je da u Institutu društvenih nauka u Beogradu osnuje Odeljenje za filozofiju. Svoj dolazak na mesto upravnika Odeljenja za filozofiju Krešić je shvatio kao mogućnost da se započeti dijalog o ključnim problemima savremene jugoslovenske filozofije intenzivira i produbi, i da se i u našoj sredini u oblasti filozofije započne sa institucionalnim filozofskim istraživanjima. Stoga je Krešić osnivanje Odeljenja za filozofiju u IDN-u shvatio kao dobru priliku da se već započeti dijalog jugoslovenskih filozofa o važnim filozofskim pitanjima u našoj filozofiji učini relevantnim za ključne probleme savremene društvene teorije i samog društva. Problem odnosa filozofije u socijalističkom društvu bio je veliki izazov za prvu tek stasalu generaciju jugoslovenskih filozofa, koji su se zalagali da i filozofija stekne pravo građanstva, ne samo u našoj akadem-

¹⁴ U srpskoj i jugoslovenskoj filozofskoj historiografiji ne postoje slaganja o tome koliko je dugo trajala staljinistička faza u našoj posleratnoj filozofiji. Neki istraživači uzimaju određene događaje kao kraj staljinističke epohe u našoj kulturi, dok drugi smatraju, da se radilo o procesu koji je trajao mnogo duže. Up. Žunjić, 2014: 321–323; 2020: 159–172; Golubović, 1987: 43–76; Petrović, 1971: 58–70; Kučinar, 2012: 309.

¹⁵ Kučinar, 2012: 308–309.

¹⁶ „Kada je u Beogradu osnivano Odeljenje za filozofiju u Institut društvenih nauka, pozvali su me da dođem za upravnika tog Odeljenja, mislim na intervenciju sa filozofske katedre u Beogradu, naročito Veljka Koraća. Tako sam ja došao“, Krešić, 2010: 68–69; Up. Kučinar, 2012: 308–309.

skoj, već i široj kulturnoj javnosti. Kao upravnik novoosnovanog Odeljenja za filozofiju Krešić je organizovao filozofsko savetovanje pod naslovom *Filozofija i društvo*¹⁷ na kojem su učestvovali vodeći jugoslovenski filozofi i sociolozi. Ne samo izbor teme savetovanja, već i visok stručni nivo učesnika ovog filozofskog skupa, pokazuje da je osnivanje jednog od prvih istraživačkih Centara za filozofiju u Jugoslaviji bio filozofski osmišljen projekat. To je bilo potpuno suprotno početku rada Zihlerovog Instituta koji je, kao i Krešićevo Odeljenje za filozofiju, nastao odlukom Partije, i nastojao da se u svojim predavanjima drži striktno sovjetskog dijamata, iako je trebalo da načini radikalan otklon od njega, kao što je to smelo i hrabro učinio Krešić sa svojim Odeljenjem za filozofiju.

Krešić je svoj pogled na filozofiju i društvo izneo u referatu „Objektivizam i subjektivizam kao krajnosti u savremenoj ekonomici i filozofiji“, koji sadrži dvadeset pet teza u kojima autor iz perspektive problema subjekt-objekt odnosa u građanskoj i marksističkoj filozofiji, izlaže svoje gledište o glavnim ontološkim, epistemološkim i društvenim problemima u marksističkoj filozofiji. Krešić je kritički ukazao na odnos marksističke misli prema ideologiji kapitalističkog i staljinističkog društva, što je u to vreme bilo veoma osetljivo pitanje.

U uvodnom delu referata, koji sadrži četiri teze, Krešić problem subjekta i objekta u tradicionalnoj i marksističkoj filozofiji razmatra kao klasni odnos. Za autora se klasni odnos u različitim oblicima i sferama ljudskog života i društva ispoljava kao problem suprotnosti subjekt-objekta. Krešić nastoji da pokaže da taj odnos karakteriše klasnu strukturu građanskog društva, njegovu ekonomsku, političku i ideološku sferu.

Zaključak je Krešićeve analize da u kapitalističkoj ideologiji filozofski objektivizam, koji dominira u sferi ekonomskih odnosa, „uobražava da je subjekt-objekt protivurječnost riješio tako što je jednostavno apsolutizovao objektivnost“, nasuprot tome subjektivističko-skeptička reakcija prema neograničenom teroru objekta nad subjektom uobražava da je uspostavila aktivitet i slobodu subjekta time što je, prosto – naprosto dovela u pitanje i samo postojanje objektivnosti“ (Krešić, 1961: 37).

Krešić smatra da slično liberalnom kapitalizmu, ideologija etatizma u socijalizmu nastoji da podržavljenjem i planiranjem nacionalne privrede reši protivrečnost subjekt-objekt odnosa, videći u državi subjekt koji usmerava ekonomske tokove.

Krešić ističe da, iako etatistička svest misli da država može rešiti problem subjekt-objekta, u stvarnosti se dešava sasvim suprotno, jer se država u liku Levijatana suprotstavlja individui. Koren ovog oblika subjekt-objekt protivrečnosti Krešić vidi u sferi proizvodnje u kojoj je proizvođač, umesto na tržište, stavljen u najamni odnos sa državom.

Učesnici ovog savetovanja bavili su se ključnim pitanjima naše i aktuelnim filozofskim problemima evropske filozofije koji su polovinom prošlog veka bile u žiži interesovanja naučne javnosti. Branko Bošnjak u svom izlaganju razmotrio je iz antropološke, egzistencijalističke i teološke perspektive ideju humanizma, koja je posle Drugog svetskog rata postala jedna od centralnih tema i levog i desnog filozofskog diskursa. Ništa manje nije bila aktuelna ni tema referata Veljka Koraća koji je bio posvećen aktuelnoj diskusiji o tehnici, kojoj je poseban pečat dao Hajdeger u svojim spisom *Pitanje o tehnici*. U konzervativnom tonu Hajdegerove rasprave o tehnici i diskusiji, koju je o ovom problemu izazvao njegov spis, autor je prepoznao duh Paskalove kritike modernosti. Korać smatra da Hajdegerova kritika moderne tehnike deluje kao dobro upozorenje, koje ne znači da savremeno čovečanstvo treba da odbaci tehniku jer mu ona pomaže da sazna više i da mu omogući da svoj život učini bezbednijim.

Zagrebački sociolog Rudi Supek smatrao je da određenje odnosa filozofije i društva zahteva kritičko razračunavanje sa vulgarnomaterijalističkom orijentacijom u našoj (Zihler,

¹⁷ Filozofsko savetovanje, *Filozofija i društvo* (Beograd 1961, IDN) koje, uz neke prethodne filozofske skupove: *Ličnost i društvo* (Zagreb 1952), *Problem determinizma u prirodnim i društvenim naukama* (Beograd 1958), *Problemi filozofije marksizma danas* (Sarajevo 1959), *Mladi i „stari Marx“* (Zagreb 1959), *Problemi prakse, subjekta, objekta i odnosa* (Bled 1960), spada u jedan od važnijih filozofskih događaja u deceniji u kojoj je započeo proces destaljinizacije jugoslovenske marksističke filozofije sredinom XX veka, nije zabeleženo ni u najpotpunijoj bibliografiji Instituta društvenih nauka, koju su sastavile Biljana Vilhar i Vesna Jovanović, Vilhar, Jovanović, 2007: 7–263.

Mandić) društvenoj nauci. Ovim stavom Supek je potvrdio da je u jugoslovenskoj filozofiji i društvenoj teoriji stasala nova generacija, koja donosi nove ideje o društvu, drukčija shvaćanja intelektualca i njegove uloge i mesta u društvu.

U sličnom kritičkom tonu nastupio je i Danko Grlić, koji je ukazao na potrebu raznovrsnosti mišljenja i razvijanja filozofskog dijaloga kao nezaobilaznih pretpostavki filozofije i filozofskog života, koje „omogućuju duhovnu određenu klimu u okviru koje se tek može (ali i ne mora) razviti filozofija“ (Grlić, 1961: 54). Dajući kritičku dijagnozu stanja u našoj filozofiji, Grlić je parafrazirajući Hegela, u svom ciničnom duhu, istakao da „imamo upravo takvu filozofiju kakvu zaslužujemo“ (Grlić, 1961: 54).

Svoje shvaćanje filozofije i društva Bogdan Šešić posmatra iz kritičkog razumevanja pragmatističke filozofske perspektive. U skladu sa temeljnim principima pragmatističkog stanovišta on smatra da bi vrednost svake, a ne samo pragmatizma, trebalo „ocenjivati na osnovu toga da li je ona zasnovana na rezultatima prirodnih i društvenih nauka i da li se takva filozofija može opravdati opštim interesima čovečanstva“ (Šešić, 1961: 84).

Milan Kangrga u svom izlaganju ukazao je na opasnosti koje prete da ugroze čovekovu slobodu i unište njegov humanitet, koji je već realnošću savremene tehnike i dominacijom posve mehanizovanih i tehnificiranih oblika ponašanja i mišljenja u različitim modusima savremenog života veoma redukovan.

Slovenački filozof Taras Kermauner, u novom izmenjenom ideološkom i socijalnom kontekstu, problematizovao je položaj slovenačke predratne humanističke inteligencije.¹⁸ Pokretanjem ovog pitanja autor je imao za cilj da podstakne istraživanje problema humanističke inteligencije i u drugim jugoslovenskim republikama. Kermaunerova inicijativa imala je odjek u nekim kasnijim filozofskim i sociološkim istraživanjima inteligencije u naučnim projektima IDN-a. Prvo je sociolog Milosav Janićijević rad na istraživanju jugoslovenske stvaralačke inteligencije, koji je započeo sredinom šezdesetih godina, krunisao svojom monografijom *Stvaralačka inteligencija međuratne Jugoslavije* (1982).¹⁹ Pored Janićijevićevih višedecenijskih istraživanja, niz autora filozofa,²⁰ sociologa i istoričara,²¹ bavili su se različitim koncepcijama intelektualca, određenjem njegovog mesta i funkcije u društvu. Promene koje su devedesetih godina nastupile u jugoslovenskom društvu, donele su i nova preispitivanja pojma, sudbine, i društvene uloge intelektualca. U najnovijoj domaćoj naučnoj literaturi sve više dominiraju teorije o kraju i smrti (kritičkog/humanističkog) intelektualca, a u radovima koji se bave određenjem pojma intelektualca i vrednovanjem intelektualnog rada, sve više se kao kriterijum uzima, Burdijeove teorije intelektualnog polja.²²

Izbor Andrije Krešića za upravnika Odeljenja za filozofiju pokazao se kao sasvim ispravna odluka onih koji su o tome odlučivali, jer je, pod njegovim rukovodstvom, u više filozofskih disciplina nastalo nekoliko značajnih radova, koji su imali visok filozofski dometa i predstavljali snažan prodor izvan polja dogmatskog dijamatovskog marksizma. Bili su to uglavnom radovi iz oblasti teorije saznanja, logike, filozofije nauke, ali i iz estetike i istorije filozofije jugoslovenskih naroda. Najznačajnije filozofsko delo koje je nastalo u tom periodu bila je studija Andrije Krešića, *Političko društvo i politička mitologija* (1963), koja predstavlja jedan od značajnijih dometa jugoslovenske filozofske kritike staljinizma, u sferi politike i staljinističkog totalitarnog shvaćanja čoveka, društva i države. Za takav jedan prodor bilo je potrebno temeljno poznavanje staljinizma, ali i velika intelektualna hrabrost autora, jer se radilo o političkim temama i društvenim problemima, koje su bile pod snažnim embargom politike.

U izdanju Izdavačke kuće „Vuk Karadžić“ objavljena je 1968. godine knjiga Andrije

¹⁸ Kermauner, 1961: 103–107. Problem humanizma, koji je na filozofskom savetovanju samo najavio u svom izlaganju, Kermauner će godinu dana kasnije detaljno razviti ispitujući različite oblike humanizma u savremenoj evropskoj filozofiji, teologiji i nauci o društvu, Kermauner, 1962: 1–3.

¹⁹ Janićijević, 1966: 27; 1971: 315–329; 1984; 1992: 13–35; 1995: 119–124. Up. Todorović, 1986: 199–202.

²⁰ Tadić, 1967: 75–85; Tadić, 195–227.

²¹ Up. Aleksić, 1964: 115–133; Šušnjić, 1993: 416–428; Ekmečić, 1991: 169–179.

²² Spasić, 2018: 107–113; Mladenović, 2022: 50–69.

Krešića, *Kritika kulta ličnosti*, koja je napisana 1963, a „interno“ recenzirana²³ 1964. godine. Recenzent je bio predavač Zihlerovog Instituta društvenih nauka, filozof Maks Baće (general Udbe). Recenzent je odobrio umnožavanje za internu upotrebu rukopisa, ali nije bio spreman da ga preporuči za štampu. Tako je Krešićeva knjiga svetlost dana ugledala, tek posle četiri godine, u godini studentske pobune, koja je donela talas liberalizacije u našoj kritičkoj kulturi i izdavaštvu. Sećajući se toga vremena, autor knjige kaže: „Tako je knjiga napokon izašla i postala je bestseller. Bila je među deset najčitanijih knjiga '68. godine, zahvaljujući kritičkom raspoloženju koje je bilo stvoreno studentskom pobunom. Kritičko raspoloženje je klasalo u raznim dijelovima jugoslovenskog sveta. Eto, to je sve što se tiče sudbine ove knjige“²⁴ (Krešić, 2010: 70).

U međuvremenu, Odeljenje za filozofiju u Institutu društvenih nauka je ugašeno 1967. godine, a o razlozima zbog kojih je došlo do njegovog gašenja, časopis *Filosofija*, organ Filozofskog društva Srbije, objavio je, kratku belešku saradnika tog Odeljenja, filozofa Milana Damjanovića.²⁵

Događaji koji se u jugoslovenskoj naučnoj istoriografiji popularno nazivaju „studentska gibanja“, nekoliko godina kasnije, utiće na ponovno uključivanje filozofa u rad Instituta društvenih nauka, i „formiranje OOUR Centra za filozofiju i društvenu teoriju u okviru Instituta, čime je, u stvari, obnovljeno“²⁶ ranije ukinuto Odeljenje za filozofiju koje je u tom Institutu godinama postojalo (Popov, 1989: 337). Pre proterivanja „grupe profesora“ sa Filozofskog fakulteta, u Institutu je 1974. godine bio zaposlen filozof Mihailo Đurić,²⁷ koji je zbog javne kritike ustavnih amandmana 1972. godine, osuđen na kaznu zatvora i oteran sa Pravnog fakulteta beogradskog Univerziteta.

„Povratak“ akademika Mihaila Markovića, Ljubomira Tadića, Zage Golubović, Dragoljuba Mićunovića, Nebojše Popova i Miladina Životića u IDN, bez obzira koliko to iz lične perspektive „grupe profesora“ izgledalo paradoksalno, značajan je momenat u istoriji naučnog rada ove institucije iz više razloga. Tadić je, kao što je rečeno, u IDN-u bio ne samo rukovodilac Odeljenja za politikološka i pravna istraživanja, već je bio i utemeljivač metodologije savremenih pravnih i politikoloških istraživanja u ovom Institutu, a Mihailo Marković, svetski poznato ime u oblasti filozofske metodologije, bio je jedan od utemeljivača metodologije u istraživanjima u oblasti društvenih nauka u IDN-u, dok je Zaga Golubović u oblasti savremene antropologije imala veoma razvijenu saradnju sa ovim Institutom.

Naravno, jasno je da početak 80-ih godina i početak 60-ih godina, obeležavaju, ne samo bitno različite istorijske epohe jugoslovenskog i srpskog društva, i u intelektualnim biografijama istaknutih jugoslovenskih i srpskih filozofa, već i u razvoju i karakteru filozofskih i naučnih istraživanja samog Instituta. Za ovu grupu naših filozofa i sociologa, vremensko razdoblje od ranih šezdesetih do početka 80-ih, bilo je obeleženo izuzetno burnim događajima u njihovoj intelektualnoj delatnosti, u kome su se suočavali sa velikim teorijskim, istorijskim i izazovima u vlastitim karijerama. Početkom 80-ih godina oni su bili na sasvim drugim teorijskim i ideološkim pozicijama u odnosu na filozofske pozicije koje su zastupali neposredno posle završetka Drugog svetskog rata, i tokom pedesetih i šezdesetih godi-

²³ Krešić, 2010: 80–86.

²⁴ Ipak sudbina ovog rukopisa bila je nešto drugačija nego što je to Krešić objasnio u svojim sadržajnim i veoma zanimljivim sećanjima. U filozofskoj diskusiji *Potreba i mogućnost dijaloga* (1967), autor ističe da je (koja je u rukopisu): „U svojoj knjizi *Političko društvo i politička mitologija* (mnogima od prisutnih poznata iako je umnožena kao interna publikacija...)“, Krešić, 1967: 949–950.

²⁵ U članku Ukidanje kao način kulturnog života, saradnik Odeljenja za filozofiju Milan Damjanović, daje kratak pregled filozofske delatnosti Odeljenja, ukazuje na teškoće s kojima su se suočavali istraživači sa rukovodstvom IDN-a, i objašnjava razloge koji su 1967. godine doveli do ukidanja prvog jugoslovenskog istraživačkog centra za filozofiju, Damjanović, 1967: 257–259; Up. Bobić, 1990: 86.

²⁶ „Centar za filozofiju i društvenu teoriju Instituta društvenih nauka u Beogradu osnovan je 1981. godine. On, zapravo, produžava tradiciju ranijeg Odeljenja za filozofiju, formiranog 3. jula 1961. godine“ Bobić, 1990: 86.

²⁷ „Svoj naučni rad (Mihailo Đurić) je produžio u Institutu društvenih nauka u Beogradu od 1974. do 1990, radeći kao naučni savetnik.“ Navedeno prema Trkulja, 2013: 313.

na prošlog veka. Početkom osamdesetih niko od istaknutih beogradskih praksisovaca, ne samo da više nije član Partije, već su i njihovi pogledi na Marksovu filozofsku misao, koja je bila njihova početna filozofska inspiracija (kod većine naših autora), bitno promenjeni, a neki od njih su evoluirali i do antimarksističkih pozicija. Takođe, ni IDN u koji su se, sticajem istorijskih okolnosti, „vratili“, nije više „visoka partijska škola“, niti „crvena akademija“, već naučna institucija, koja se kao i celo društvo našla u dubokoj krizi, i ponovo, kao i polovinom prošlog veka, traga za svojim novim naučnim identitetom.

Pad Berlinskog zida, na dramatičan način, označio je početak izmene, ne samo društvenog i ideološkog konteksta u Istočnoj Evropi, već i početak raspada jugoslovenske države, i nastanak novih država na tlu bivše Jugoslavije. Svi ti procesi, snažno su se reflektovali u organizacionom i teorijskom radu Instituta, i bili su predmet različitih oblika teorijske refleksije saradnika ovog Instituta. Novi veliki ideološki zaokret jugoslovenskog i srpskog društva, koji je izazvao „pad Berlinskog zida“, snažno se reflektovao, ne samo na tematski karakter i metodološki pristup u naučnim istraživanjima u Institutu, već i na novo kritičko preispitivanje različitih ideja i figura intelektualca, njihovog položaja i uloge u društvu, kulturi, društvenim i političkim zbivanjima.

Posle odlaska sa intelektualne scene istaknutih predstavnika beogradske „praksis grupe“, najpoznatije generacije naših filozofa i sociologa, Institut se, kao i većina srpskih akademskih i naučnih institucija, ubrzano pretvara u intelektualnu arenu u kojoj se oblikuju različite figure novog postkomunističkog, srpskog tranzicionog intelektualca. Međutim, važno je istaći da IDN nije bio planiran samo kao naučna institucija od posebnog značaja za stvaranje nove komunističke elite, već je bio i jedna od prvih naučnih ustanova u Jugoslaviji u kojoj je počelo institucionalno i sistematsko sociološko istraživanje načina formiranja, karaktera i funkcije stvaralačke i humanističke građanske inteligencije u savremenom jugoslovenskom i srpskom društvu.

LITERATURA

- Albahari, Biljana; Jovanović, Vesna. (2007). *Bibliografija Instituta društvenih nauka 1957–2007*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Aleksić, Rade. (1964). Inteligencija u jugoslovenskom društvu. *Sociologija*, (6) 1–2: 115–133.
- Bobić, Mirjana. (1990). Sociološki institut. u: Marija Bogdanović, *Sociologija u Jugoslaviji. Institucionalni razvoj*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja.
- Bourdieu, Pierre. (2019). *Nacrt za autoanalizu*. Prevela Milica Pajević. Loznica: Karpos.
- Đorđević, Živorad. (1983). *Za i protiv inteligencije*. Beograd: ICSOS.
- Đuretić, Jagoš. (1964). Marks i savremenost – drugi deo naučnog skupa. *Polja*, 75: 14.
- Ekmečić, Milorad. (1991). Savremeni istočnoevropski intelektualac i Makijaveli. *Filozofija i društvo* III: 169–179.
- Golubović, Veselin. (1987). *S Marxom protiv Staljina. Jugoslovenska filozofska kritika staljinizma 1950–1960*, Zagreb: Globus.
- Godišnjak. (1965/1966). Beograd: Institut društvenih nauka.
- Grlić, Danko. (1961). Filozof i društvo. *Filozofija* 3–4: 53–55.
- Inđić, Milica. (1991). Ljubomir Tadić. (biografija), (ur.) B. Jakšić, M. Subotić i Z. Obrenović, *Filozofija i društvo III* (zbornik radova), Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za filozofiju i društvenu teoriju, 323.
- Institut društvenih nauka. (1964). Beograd: Institut društvenih nauka.
- Institut društvenih nauka, bez godine izdanja.
- Janićijević, Milosav. (1966). Sociologija između nauke i ideologije. (8) 4: 27–39.
- Janićijević, Milosav. (1971). Intelektualci i socijalistički pokret u Srbiji. *Sociološki pregled*, br. 3: 248–264 i 315–329.
- Janićijević, Milosav. (1984). *Stvaralačka inteligencija međuratne Jugoslavije*. Beograd: Centra za sociološka istraživanja Instituta društvenih nauka.
- Janićijević, Milosav. (1992). Elite znanja i postindustrijsko društvo. *Sociološke studije*. 2: 13–35.
- Janićijević, Milosav. (1995). Inteligencija. *Sociološki pregled* (21), 1: 119–124.
- Jevtić, Miloš. (2010). *Podneblja duha. Razgovori sa misliocima*. Beograd: Službeni glasnik.
- Kangrga, Milan. (1961). Filozofija i zbilja. *Filozofija*, 3–4: 85–89.
- Kermauner, Taras. (1961). Humanizam i slovenačka humanistička inteligencija. *Filozofija* 3–4: 103–107.
- Kermauner, Taras. (1962). Predavanje o humanizmu. *Polja*, 59: 1–3.
- Knežević, Miloš. (1994). *Tumači i stvaraoci. Razgovori sa deset savremenika* Beograd: Dom kulture Studentski grad.
- Kolaković, Aleksandra. (2014). Pojam „intelektualac“ od afere Drajfus do problema definisanja. u: *Radoslav Ratković Život i delo*. (ur.) D. Simeunović i M. Đorić. Beograd: Udruženje „Nauka i društvo“: Savez antifašista Srbije : Heinrich Böll Stiftung“, 443–455.
- Korać, Veljko. (1961). Neki problemi savremene filozofske kritike naučnog i tehničkog progressa. *Filozofija*, 3–4: 73–79.
- Kosik, Karel. (2007). *O dilemama suvremene povijesti*. Zagreb: Razlog d.o.o.
- Krešić, Andrija. (1961). Objektivizam i subjektivizam kao krajnosti u savremenoj ekonomici i filozofiji. *Filozofija*, 3–4: 35–39.
- Krešić, Andrija. (1967). Filozofi kao najamnici. *Gledišta*, 6–7: 949–950.
- Krešić, Andrija. (2010). *Humanizam i kritičko mišljenje. Tako je govorio Andrija Krešić*. Pripredio Božidar Jakšić. Beograd: Službeni glasnik – Res publica.
- Kučinar, Zdravko. (2011). *Srpsko filozofsko društvo – kratka istorija* – knjiga I, Beograd: Službeni glasnik, Beograd: Srpsko filozofsko društvo.
- Kučinar, Zdravko. (2011). *Protiv zabrana. Razgovor „Socijalizam i kultura“ Filozofsko društvo Srbije*. Beograd: Službeni glasnik.
- Kučinar, Zdravko. (2012). *Iz našeg filozofskog života*. Beograd: Plato.
- Kuljić, Todor. (2008). Sociološke generacije – hipotetički okvir. *Sociologija* 1: 55–64.
- Marković, Mihailo. (2008). *Juriš na nebo: sećanja*. Knjiga prva, Beograd: Prosveta.
- Martinov, Zlatoje. (2010). Praktički humanizam Andrije Krešića. (razgovor o knjizi) *Humanizam i kritičko mišljenje: tako je govorio Andrija Krešić*, učesnici: N. Popov, B. Jakšić, Z. Kućinar, M. Đorđević, Z. Golubović, B. Prpa i autor, Beograd: Službeni glasnik, *Republika*, 1–31. maj, br. 476–477, str. 32–39.
- Mićunović, Dragoljub. (2013). *Život u nevremenu*. Beograd: Arhipelag.
- Mikulić, Borislav. (2014). *Nauk neznanja. Retrospekcije o Kangrgi i nasljeđu praxisa*. Zagreb: Arkzin d. o. o.
- Mikulić, Borislav. (2015). *Trg izgubljene Republike i druge uzorite priče 90-ih*. Zagreb: Arkzin d. o. o.
- Mihajlović, Borislav Mihiz. (2019). *Autobiografija – o drugima*. Beograd: Kontrast.
- Mišović, Miloš. (1965). Stanje u društvenim naukama. Intervju sa Najdanom Pašićem direktorom Instituta društvenih nauka i Mihailom Markovićem profesorom Beogradskog univerziteta. *NIN*, 9. V 1965.
- Mladenović, Ivica. (2022). Intelektualac kao sociološka kategorija: prilog promišljanja novog teorijskog pristupa. *Sociologija* (LXIV), 1: 50–69.

- Pašić, Najdan. (2018). Vlast, nužna, ali opaka stvar. (intervju), (prir.) prof. dr Vukašin Pavlović i prof. dr M. Jovanović, *Najdan Pašić: temelji politikologije u Srbiji*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Perišić, Miroslav. (2012). *Od Staljina ka Sartru. Formiranje jugoslovenske inteligencije na evropskim univerzitetima 1945–1958*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Perović, Latinka. (2013). *Zoran Đinđić i srpsko društvo*. Beograd: Politika novine i magazini.
- Perović, Latinka. (2014). Uz sećanje na Radoslava Ratkovića o ključnoj paradigmi srpske inteligencije. u: *Radoslav Ratković život i delo*. (ur.) D. Simeunović i M. Đorić. Beograd: Udruženje „Nauka i društvo“ : Savez antifašista Srbije : „Heinrich Böll Stiftung“, 31–41.
- Perović, Latinka. (2016). *Dominantna i neželjena elita. Beleške o intelektualnoj i političkoj eliti u Srbiji XX – XXI veka*, II izdanje. Beograd: Dan Graf.
- Petrović, Gajo. (1978). *Mišljenje revolucije. Od „ontologije“ do „filozofije politike“*. Zagreb: Naprijed.
- Popov, Nebojša. (1989). *Contra Fatum. Slučaj grupe profesora Filozofskog fakulteta u Beogradu*. Beograd: Mladost.
- Radivojša, Branislav. (1988). Četiri decenije Instituta društvenih nauka. *Politika*, 1988, 8. 09.
- Rakočević, Živojin. (2014). Geopolitički esej o Radoslavu Ratkoviću. u: *Radoslav Ratković život i delo* (ur. D. Simeunović i M. Đorić) Beograd: Udruženje „Nauka i društvo“ : Savez antifašista Srbije : Fondacija „Heinrich Böll Stiftung“, 3–31.
- Ranković, Miodrag. (1992). Jedan osvrt na sociološka proučavanja elita. *Sociološke studije*, 2: 105–107.
- Said, Edvard. (2019). Predstave intelektualaca. u: *Odgovornost intelektualca*, preveo Aleksa Golijanin. Gradac, 211–212: 145–152.
- Supek, Rudi. (1961). Filozofija i društvene nauke. *Filozofija*, 3–4: 45–52.
- Šešić, Bogdan. (1961). Kritički osvrt na jedno savremeno shvatanje odnosa između filozofije i društva. *Filozofija*, 3–4: 84
- Šušnjić, Đuro. (1965). Savetovanje o problemima empirijskih istraživanja u društvenim naukama. Ohrid 5. do 9. maja 1964. *Sociološki pregled*, 1: 94.
- Šušnjić, Đuro. (1993). Intelektualci. u: *Enciklopedija političke kulture*, ur. M. Matić i M. Podunavac, Beograd: Savremena administracija, 416–428.
- Tadić, Ljubomir. (1967). Inteligencija i socijalizam. *Filozofija* 1–2: 75–85.
- Tadić, Ljubomir. (1967a). *Poredak i sloboda*. Beograd: Kultura.
- Tadić, Ljubomir. (1999). *U matici krize. Intervjui 1968–1998*. Beograd: Čigoja štampa.
- Tadić, Ljubomir. (2000). *Polemike*. Beograd: Gutenbergova galaksija.
- Todorović, Mirjana. (1986). Milosav Janičijević, *Stvaralačka inteligencija međuratne Jugoslavije*. (prikaz knjige) *Sociologija (XXVIII)* 1–2: 199–202.
- Topić, Lidija. (1992). Elite u savremenom industrijskom društvu. *Sociološke studije*, 2: 37–49.
- Trkulja, Jovica. (2002). (prir.) *Intelektualci u tranziciji*, zbornik radova sa Okruglog stola „Intelektualci u tranziciji“, Kikinda 19. i 20. septembra 2002. godine, Kikinda: Skupština opštine: Narodna biblioteka „Jovan Popović“.
- Trkulja, Jovica. (2013). *Zločin nad mišljenjem. Osuda, izgon i rehabilitacija Mihaila Đurića*. Beograd : Dosije studio.
- Veber, Maks. (1988). *Duhovni rad kao poziv*. Preveo Dušan Janić. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Ziherl, Boris. (1949). Govor druga Borisa Ziherla prilikom otvaranja Instituta društvenih nauka. U. *Dijalektički i istorijski materijalizam*. (stenografske beleške sa predavanja na Institutu društvenih nauka), Beograd: Novinarske i visoke diplomatske škole.
- Žunjić, Slobodan. (2014). *Istorija srpske filozofije*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Žunjić, Slobodan. (2020). *Uvod u istoriju srpske filozofije*. Beograd: Dosije studio.

CIP - Каталогизacija у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

3:061.6(497.11)(082)

INSTITUT društvenih nauka : od crvene akademije do institucije od nacionalnog značaja / urednik Goran Bašić. - Beograd : Institut društvenih nauka, 2022 (Beograd : RIC Tehnološko-metalurškog fakulteta). - 163 str. ; 25 cm

Tiraž 500. - Str. 7: Reč urednika / Goran Bašić. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz pojedine radove.

ISBN 978-86-7093-258-6

а) Институт друштвених наука (Београд)

COBISS.SR-ID 76165129